

Ada Vidovič Muha

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 061.3(497.451.1)"1964/2014":811.163.6-112

Nastanek Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture – čas spremembe jezikoslovnega koncepta

Ni naključje, da sodi k temeljnim prvinam 60. let tudi ideja o mednarodni predstavitvi slovenske humanistične misli, saj so ta leta v konceptualnem smislu zaznamovana kot najustvarjalnejše obdobje slovenističnega jezikoslovja in literarne vede 20. stoletja. Tako kot zaznamuje jezikoslovje tega časa ambicija oblikovati na podlagi jezikovne realnosti lastni, od drugih ved neodvisni koncept, zaznamuje podobna ambicija tudi literarno vedo: iz ustvarjalne realnosti umetnostne besede oblikovati svojo celovito podobo.

Zasnova Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture (SSJLK) je gradila na dveh oz. treh, za tisti čas presežnih temeljih: na interdisciplinarnosti – slovenistika je izstopila iz svojih strokovnih okvirov in pritegnila v svoj koncept vsa humanistična področja –, in na mednarodnosti – z vsemi humanističnimi vedami je izstopila iz državnega okvira in tako omogočila mednarodni strokovni dialog; tretja temeljna lastnost se pravzaprav navezuje na predhodno, na mednarodnost: SSJLK omogoča ustvarjati razmerje do nas samih na podlagi neposredne izkušnje bivanja v našem prostoru in – prek učenja jezika – prihajati v neposredni stik z našim življenjem in kulturo.

slovenistično jezikoslovje in literarna veda, alternativno in tradicionalistično jezikoslovje, interdisciplinarnost in mednarodnost SSKJL, globalni jezik

It is no coincidence that one of the key elements of the 1960's was the idea of the international presentation of the findings of the Slovene humanities, since in a conceptual sense that decade was marked as the most creative period in the 20th century for Slovene-oriented linguistics and literary studies. Just as the linguistics of that time was marked by an ambition to develop independent of other disciplines, relying on language reality, literary studies hoped to base itself wholly on the creative reality of literary texts. The form taken by the Seminar of Slovene Language, Literature and Culture (SSLLC) depended on two or three ground-breaking approaches: firstly interdisciplinarity, with Slovene Studies reaching outside its academic framework, drawing in every field of the humanities; secondly internationality, stepping outside national boundaries and thus facilitating international scholarly dialogue; while the third basic quality is also connected with the second: the SSLLC allows us in a sense to adopt a stance towards ourselves on the basis of our direct experience of living in this environment and – through learning the language – to come into direct contact with our life and culture.

Slovene-oriented linguistics and literary studies, alternative and traditionalist linguistics, interdisciplinarity and internationality of the SSLLC, global language

1

Potrebno je opozoriti na dejstvo, da nastanek Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture (SSJLK) ni naključje. Vgrajen je v zgodnja 60. leta 20. stoletja, ki so v konceptualnem smislu zaznamovana kot prelomna in hkrati izjemno ustvarjalna tako za slovenistično jezikoslovje kot tudi za literarno vedo. Gre za čas, ko je humanistični segment slovenske univerze z drugo generacijo učiteljev, na področju jezikoslovja predvsem Ramovševih učencev, utrjeval evropsko prepoznavnost slovenske univerze, pa tudi Slovenske akademije znanosti in umetnosti z uspešnim, dejavnim vključevanjem v tedaj aktualne evropske tokove; za jezikoslovje lahko rečemo, da so ti koreninili predvsem v praškem strukturalističnem funkcionalizmu in, med drugim, tudi v ženevski sintagmatski teoriji razumevanja izvora in delovanja jezika.

2

Ne da bi se v tistem času dobro zavedali, je prevladujoči tok slovenskega jezikoslovja s sprejetjem slovarskega koncepta, objavljenega v *Poskusnem snopiču* leta 1964, s Toporišičevo kritiko slovnice štirih avtorjev leta 1960 v *Scandoslavici* in s Kocbekovo ontološko naravnano interpretacijo vloge jezika, tudi knjižnega, leta 1963 nadaljeval s konkretizacijo idej, ki so v slovenski prostor skladno s svojim nastankom začele prehajati že v zgodnjih v 30. letih; glede na prevladujoče slovensko tradicionalistično jezikoslovje sem jih že pred desetletji poimenovala alternativne. V tistem trenutku v slovenskem prostoru nanje ni bilo odziva, padle so v nezainteresirano okolje. Gre za dela Boža Voduška, Aleksandra V. Isačenka, Antona Breznika, Radivoja Francisca Mikuša, s prepoznavnimi prvinami ženevskega in praškega strukturalizma v času, ko sta ti dve smeri postajali del splošnega evropskega jezikoslovja; z vnašanjem svojih raziskovalnih spoznanj so ju ti jezikoslovci celo ustvarjalno dopolnjevali. Njihove ugotovitve naj na kratko povzamem, saj sem o njih v zadnjih recimo dvajsetih letih že večkrat pisala.¹

2.1

Voduškova programsko pisana razprava *Za preureditev nazora o jeziku* (1932/1933) daje slutiti, da je avtor poznal leta 1929 objavljene *Teze Praškega lingvističnega krožka*, zlasti tisti segment, ki se nanaša na jezikovnosistemsko stilistiko s poudarkom na vlogi knjižnega jezika.² Vodušek je ostajal zvest svojim temeljnim načelom o nujnosti sistemske členitve jezika in s tem vzpostavitev novega pojma – jezikovnosistemske stilistike – tudi kasneje, zlasti v kritikah *Slovenskega pravopisa* iz leta 1950. Prizadeval si je za ukinitev frustrirajoče neskladnosti med knjižnim in realnim jezikom, ki jo je vzpostavljalo tedanje jezikoslovje. Da je bil ves čas povezan z evropskim jezikoslovnim dogajanjem, pričata tudi njegovi razpravi o vplivu glagolske vezljivosti na pomen oz. sploh o načelih ugotavljanja leksikografskega pomena, ki sta nastali kmalu po izidu francosko pisane Tesnièrejeve vezljivostne slovnice. Sicer pa lahko rečemo, da je Voduškova razprava *Za preureditev nazora o jeziku* nekako dvodelna: teoretični jezikovni problemi se navezujejo na splošne jezikovnonormativne, vendar v veliki meri aplicirane na slovenski knjižni jezik, njegovo zgodovino in razvojne možnosti; zlasti v zvezi s knjižnim jezikom gre tudi za predstavitev programskih smernic.

2.2

V jezikoslovnazonazorskem, v bistvu konceptualnem smislu je pomembno delo A. V. Isačenka *Govor vasi Sele na Rožu* iz leta 1939. V uvodu te monografije avtor ločuje med de Saussurjevo (jezikovno) diahronijo in sinhronijo, med sistemom in govorom, pri čemer ugotavlja, da izbira metodološke poti vpliva na različnost raziskovalnih rezultatov. Lahko rečemo, da so bile prvine ženevskega, zlasti pa praškega strukturalizma s svojim pojmovno-terminološkim aparatom še posebej prek Isačenka navzoče v slovenskem prostoru že ob koncu 30. let. Celotno delo še do danes ni doživelo kritične predstavitve.

1 Glavni prispevki na to temo so vsaj v povzetkih ponatisnjeni v monografiji *Moč in nemoč knjižnega jezika* (Vidovič Muha 2013, 277–365).

2 Zanimiv sociolingvistični vidik interpretacije Voduškove razprave je predstavil A. E. Skubic v monografiji *Obrazi jezika* (Skubic 2005).

2.3

Z Breznikovo razpravo *Besedni red v govoru iz leta 1908 (Dom in svet)* bi lahko slovensko jezikoslovje, če bi jo takrat znalo prebrati, prehitelo teorijo členitve po aktualnosti, katere nastanek je v zgodnjih 30. letih vezan na Viljema Mathesiusa, soustanovitelja Praškega lingvističnega krožka. Za Breznikovo razpravo se zdi, da je nastala pod vplivom nemške psihološke interpretacije jezika, predvsem minimalne besedilne enote, stavka oz. danes stavčne povedi kot konstitutivne sestavine širše besedilne enote, govornega odstavka. Tovrstno vplivni časopis *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* s psihologi in jezikoslovci, kot so Weil, Wunderlich, tudi Steinthal, Marty, je Breznik verjetno poznal, saj je kot 27-letni duhovnik v Gradcu študiral slavistiko. – Ostaja dejstvo, da je prvi ločil stalno stavo, jezikovnosistemsko določen besedni red, od proste stave oz. besedilno določenega besednega reda, za katerega velja, kot sam ugotavlja, namera tvorca vsakokratnega besedila, realizirana z besedilnim poudarkom. Izpostaviti velja, da je prvi poskušal najti pravilom proste stave v govoru ustrezna pravila tudi v zapisu. – Kot je bilo ugotovljeno že pred desetletji (Vidovič Muha 1988), velja Breznik s svojo razpravo *Zloženke v slovenščini* (1944) za začetnika interpretacije skladenjskega besedotvorja, sicer takrat, razumljivo, še brez s tvorjenjem in pretvarjanjem dokazljivega prehajanja skladenjske zveze v morfemsko zvezo besede.

2.4

V tem kontekstu naj vsaj omenim R. F. Mikuša, ženevskega strukturalista – desaussurjevca in ballyjevca – v slovenskem prostoru z deli iz druge polovice 40. in 50. let, zlasti na Hrvaškem, v Zadru, kjer je bil dekan Filozofske fakultete, pa tudi iz 60. let; o njem se je v slovenskem jezikoslovju začelo pisati šele ob 10-letnici njegove smrti v *Delu* (Vidovič Muha 1993, KL 13; 2011). Omenim naj samo njegovo teorijo sintagme, interpretirano po ženevski šoli, zlasti C. Ballyju. Predstavil jo je v knjigi *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić*, ki je izšla leta 1952 pri SAZU. Zaradi te publikacije je tako rekoč moral zapustiti Ljubljano. Odšel je v Zagreb in doktoriral pri profesorju Guberini.³ – Sintagmatsko razumevanje jezika, se pravi stopenjsko oz. hierarhično odvisnostno, je vgrajeno tudi v koncept *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), in sicer v tip razlag in zgledov tistih leksemov, ki so stavčnočlenski.⁴

Kot rečeno, vse to dogajanje iz prve polovice 20. stoletja ni vplivalo na slovensko jezikoslovje tedanjega časa, ki je v svoji generalni smeri ostalo zavezano tradiciji; to eksplicitno dokazuje npr. *Slovenski pravopis* iz leta 1950. Iz svoje izkušnje lahko rečem, da tudi na tako rekoč radikalno preureditev jezikoslovnega nazora, ki se je zgodila v 60. letih na treh temeljnih jezikoslovnih ravneh – slovarski, slovnični in jezikovnofilozofski, vsaj neposrednega vpliva ni imelo.

3

Kot sem že večkrat zapisala, je pri Slovencih doslej tako po obsegu kot po zasnovi najambicioznejši in najuspešnejši slovarski podvig *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1970, 1975, 1979,

³ Več o teh dogodkih Vidovič Muha v že omenjenem članku v *Delu* (1994, 42/2–3; članki v zb. 2013) idr.

⁴ Sintagmatsko slovarsko načelo je lastno tako rekoč vsaj vsem splošnim slovanskim slovarjem, ki so nastali sredi 20. stoletja.

1985, 1991). Samo za trenutek se ustavimo ob naslovnem pojmu knjižni jezik, ob vprašanju njegove obvestilnosti. Pozornost namreč zbuja dejstvo, da imajo ta pojem v naslovu tudi nekateri drugi slovarji slovanskih jezikov, npr. češki in slovaški, ki so nastali sredi 20. stoletja in ki jih določa dejstvo, da so splošni informativno-normativni. – Ta segment naslova izhaja iz temeljnega normativnega koncepta slovarja: tako z vidika jezikovnosistemske (zvrstnostne) kot besedilne stilistike je namreč njegovo besedišče vrednoteno z vidika knjižnosti; knjižni jezik je torej izhodišče za temeljno vsestransko slogovno in zvrstno-slogovno vrednotenje leksike.

Zlasti glede na čas in prostor, v katerem so ti slovarji nastajali, pa je mogoče upoštevati še dva nasprotujoča si vidika: konstruktivno nacionalnega, kjer gre za uzaveščanje nacionalno koherentne vloge knjižnega jezika, in vsaj potencialno destruktivnega, ko se normativni vidik knjižnosti, ki izhaja tudi iz nujnosti uravnavanja razmerja med sistemom in rabo, lahko izkorišča še za ideologizacijo jezika; v slednjem primeru seveda normativni vidik presega izrazno podobo jezika in posega v razmerje med mišljenjem in izrazom.⁵ – Tudi danes v sicer načeloma dezideologiziranem času, vendar pa prepojenim tako z univerzalno globalizacijo kot postmoderno individualizacijo jezika, bi morali, zlasti številčno manjši narodi, ob snovanju novih splošnih slovarjev upoštevati koherentno vlogo nacionalnega knjižnega jezika.

3.1

Vrnimo se k izhodiščni trditvi, da so zgodnja 60. leta čas preurejanja jezikoslovnega nazora. V tem smislu je temeljnega pomena splošno sprejetje zasnove SSKJ in, kar je morda še pomembnejše, njena uspešna realizacija v vseh petih knjigah.

Gre za dve temeljni načeli: za uspešno, čeprav neizraženo dejstvo, da je jezik tako na individualni kot nacionalni in sploh občečloveški ravni uresničevanje človeka v ontološkem in socialnem smislu – spoznanje, ki ga je v konfliktnih časih nastajanja našega slovarja – konfliktnih zlasti v razumevanju družbene in ontološke vloge jezika – ubesedil E. Kocbek (1963). Kot je bilo že večkrat povedano, je to spoznanje SSKJ v veliki meri uresničeval tako na eksplicitni ravni z razvrščanjem slovarske leksike, s t. i. kvalificiranjem glede na njeno jezikovnosistemsko in besedilno vrednost ter s t. i. kvalifikatorskimi pojasnili, pri čemer je bila upoštevana časovna, krajevna in družbeno-politična vezanost leksike, kot na implicitni ravni, npr. sestav geslovnika, razporejanje pomenov ipd. – Zlasti v smislu oblikovanja jezikoslovne teorije, kot jo lahko razlaga leksikologija in aplicira v svoje delo leksikografija, velja izpostaviti že omenjeno sintagmatsko načelo odvisnosti povezanosti jezikovnih prvin, veljavne, kot rečeno, za vse stavčnočlenske besedne vrste, v leksikološkem smislu za vse tovrstne lekseme. Tako je tudi v slovenskem prostoru prišlo do prenosa mladogramatične diahronorazvojne dinamike jezika, temelječe predvsem na snovnem in posameznem, v dinamiko (pomensko)funkcijskih, torej abstraktnih razmerij tako znotraj samega sistema kot med sistemom in konkretno jezikovno rabo. S tem si je jezikoslovje oblikovalo nov raziskovalni prostor – dinamiko znotraj aktualnega, živega jezika.

---

⁵ Iz tovrstne možnosti interpretacije tretjega segmenta norme knjižnega jezika, iz zunajjezikovnega uravnavanja razmerja med sistemom in rabo, izhaja razprava A. Vidovič Muha (1998).

3.2

V razburkani čas zgodnjih 60. let, ko se je v temperamentnih polemikah preurejal jezikoslovni prostor, je z drugo generacijo univerzitetnih učiteljev doživljala prenovu tudi literarna veda. Iz pretežno pozitivistične naravnosti prve polovice 20. stoletja se je obrnila sama vase, saj so tudi zanjo v prepoznalni meri začela veljati načela osvobojenosti besedila, izhajajoča iz idej Jakobsona in Mukařovskega – če omenim samo dva, meni bližja teoretika. Tako kot zaznamuje jezikoslovje tega časa ambicija oblikovati na podlagi jezikovne realnosti lastni, od drugih ved neodvisni koncept, zaznamuje podobna ambicija tudi literarno vedo: iz ustvarjalne realnosti umetnostne besede oblikuje svojo celovito podobo. Na novo zastavljene temeljne smernice razvoja obeh strok so v slovenskem prostoru uspešno zaživele in v naslednjih desetletjih postale podlaga za učinkovito nadgrajevanje in dopolnjevanje.

4

Okoliščine, v katerih se je rodila in uspešno realizirala zamisel o SSJLK in približno sočasno tudi organizirana univerzitetna skrb za slovenistični študij na tujih univerzah, so bile torej ustvarjalne, kritične, prežete s samozavestjo dejanske uspešnosti in učinkovitosti.⁶ Vzpostavitev dveh pomembnih medsebojno dopolnjujočih se dejavnosti se je izkazala za uspešno.

4.1

Zasnova SSJLK je gradila na dveh oz. treh, za tisti čas presežnih temeljih: na interdisciplinarnosti – slovenistika je izstopila iz svojih strokovnih okvirov in pritegnila v svoj koncept vsa humanistična področja – in na mednarodnosti – z vsemi humanističnimi vedami je izstopila iz državnega okvira in tako omogočila mednarodni strokovni dialog; tretja temeljna lastnost se pravzaprav navezuje na predhodno, na mednarodnost: SSJLK omogoča ustvarjati razmerje do nas samih na podlagi neposredne izkušnje bivanja v našem prostoru in prek učenja jezika prihajati v neposredni stik z našim življenjem in kulturo.

Zlasti slednja prvina je bila že od vsega začetka povezana z razširjenostjo in učinkovitostjo slovenističnih lektoratov zunaj matične domovine. Tovrstne slovenistike na tujih univerzah so postale tudi eden izmed temeljnih virov bogatitve Seminarja v smislu njegove številčnosti in vsaj posredno tudi strokovne in siceršnje različnosti njegovih udeležencev. Obe instituciji imata glede na posamezne segmente svojega delovanja skupni končni cilj: prek znanja slovenščine omogočiti avtentično doživljanje vsega, kar določa slovensko entiteto. Seveda imajo veliko vlogo pri tem tudi študijski programi slovenistike na tujih univerzah, ki študenta motivirajo tako na ravni čim boljšega znanja jezika kot tudi poznavanja širših družbenih, kulturnih, političnih okoliščin države, v kateri je doma jezik, ki se ga uči.

4.2

Za konec povzemimo nekaj podatkov iz napovedi prvega SSJLK leta 1965, ki je izšla v časopisu *Delo* na prvi dan Seminarja, podpisana z inicialkami J. Sn.⁷ Beremo, da se je ideja za tovrstno

6 Koncept SSKJ, predstavljen v *Poskusnem snopiču* leta 1964, zlasti pa izid 1. knjige tega slovarja je doživel pomembne spodbudne ocene predvsem relevantnih tujih kritikov. Sistematični pregled tako tujih kot domačih ocen SSKJ-ja sta napisala J. Müller in B. Košmrlj (1972/73).

7 Za članek se zahvaljujem D. Huberju s Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

mednarodno srečanje porodila jeseni leta 1960 na zborovanju Slavističnega društva v Piranu, udeležil pa jo je Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete pod pokroviteljstvom rektorata univerze. Prvi Seminar je bil znanstveno zborovanje, ki ga je sofinanciral Republiški sklad za pospeševanje kulturnih dejavnosti. Udeležilo se ga je 23 tujih slavistov iz Moskve, Minska, Prage, Brna, Bratislave, Varšave, Krakova, Sofije, Budimpešte, Dunaja, Gradca, Frankfurta, Göttingena, Padove, New Yorka, Harvarda, Osla, Arhusa, pa tudi nekateri tuji lektorji, ki so delovali na naši univerzi. Glede strukture Seminarja piše avtor, da je zasnovan dvodelno, sestavljen je iz lektorata, organiziranega v dveh skupinah, ki ju bosta vodila Breda Pogorelec in Jože Toporišič, ter sklopa predavanj. Iz navedenih naslovov predavanj je razvidno, da so bile poleg jezikoslovja – teme so predstavili F. Bezljaj, T. Logar, J. Toporišič, B. Pogorelec – in literarne vede – predavatelj B. Paternu in F. Zadravec – zastopane še geografija, zgodovina, etnografija, umetnostna zgodovina in glasba s predavatelji, kot so S. Vilfan, S. Ilešič, F. Zwitter, N. Šumi in D. Cvetko. Avtor zapisa ugotavlja, da je to »znanstveno srečanje prvi tak poskus v Sloveniji. Če bo seminar uspel, se bo predvidoma ob primerni denarni pomoči razvil v periodično slavistično institucijo mednarodnega pomena.« »Poskus« je uspel – številčno preskočil stotico in se v svojih smiselno modificiranih segmentih temeljito obogatil – tudi z odmevnostjo danes že tradicionalnega mednarodnega simpozija Obdobja, ki je zrasel iz izvirne seminarske zasnove, usmeril pa se je na znanstveno razpravljanje o vprašanih predvsem slovenske humanistike.

5

Prihodnost Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture? Danes gre za mnogo več kot za preseganje samo nacionalnih oz. jezikovnih meja; prostor našega bivanja je na vseh ravneh v intenzivnem stiku z globalnim svetom, zaznamovanim s pragmatično naravnostjo v globalni jezik. Zato se mi zdi bolj kot kadarkoli aktualen izziv, posredno ali neposredno razviden že iz zasnove Seminarja: v ustvarjalnem prepletu z drugimi jeziki in kulturami osmišljati slovenstvo kot obče-kulturno dobro.

Literatura

- BREZNIK, Anton, 1908: Besedni red v govoru. *Dom in svet* 21. 222–230, 258–267.
- ISACENKO, Aleksander V., 1939: *Govor vasi Sele na Rožu*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- KOCBEK, Edvard, 1963: Misli o jeziku. *Sodobnost* XI/6. 205–222.
- KOŠMRLJ - LEVAČIČ, Borislava, MÜLLER, Jakob, 1972/73. Pregled tujih kritičnih mnenj in pripomb o Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 18/3. 109–112.
- MIKUŠ, Radivoj Franciscus, 1952: *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1960: Probleme der slovenischen Schriftsprache. *Scando-slavica* 6. 53–74.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013 (1998): Družbeno-politični vidik normativnosti v slovanskih knjižnih jezikih. *Moč in nemoč knjižnega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 93–115, 277–365.
- VODUŠEK, Božo, 1950: Pripombe k Slovenskemu pravopisu. *Novi svet* II. 947–953, 1045–1052, 1147–1152.
- VODUŠEK, Božo, 1961/62: O leksikografskem ugotavljanju in urejanju besednih pomenov. *Jezik in slovstvo*. 5–10.